

Imagoverbetering van Amsterdam werd slechts gedeeltelijk uitgevoerd

Het grootste deel van de stadsuitbreidingen die in Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw plaatsvonden, was het produkt van speculanten en revolutiebouwers. Doordat zij slechts uit waren op het behalen van zoveel mogelijk winst, werd bijzonder weinig aandacht besteed aan de vormgeving van de woningen en straten. Natuurlijk bestonden er wel ideeën over de vormgeving van de stadsuitbreiding en op welke manier van Amsterdam een mooie stad gemaakt kon worden.

MURIËL HENDRIKSE*

Bij revolutiebouw kreeg vormgeving alleen aandacht, wanneer gedacht werd daarmee de opbrengst te kunnen verhogen. De negentiende-eeuwse uitbreidingswijken van Amsterdam, zoals de Pijp, de Kinkerbuurt en de Oosterparkbuurt, zijn hierdoor geen afspiegeling van de voorkeuren van tijdgenoten op het gebied van architectuur en stedenbouw. Deze uitbreiding van Amsterdam werd noodzakelijk toen de economie vanaf 1850 snel groeide, en het inwonersaantal snel toenam.

EPIDEMIEËN

In combinatie met de opkomende industrie ontstond groot ruimtegebrek in de stad, waarbij iedere denkbare ruimte als woonruimte in gebruik werd genomen. Kelders, sloppen, stegen en gangen waren vaak de enige beschikbare woonruimten voor de allerarmsten. Bovendien werd het leefklimaat in de stad steeds ongezonder doordat de grachten, de enige vorm van riolering, de groeiende hoeveelheid afval en faecaliën niet meer aankonden. Hierdoor kwamen epidemieën regelmatig voor en was de stank vooral in de zomer niet te harden. Een aantal welgestelde inwoners van Amsterdam vond deze situatie zeer verontrustend en

kwam met voorstellen de stad uit te breiden. Eén daarvan was de arts Samuel Sarphati. Stadsuitbreiding was voor hem de oplossing om de woonomstandigheden en daarmee de volksgezondheid te verbeteren. Bovendien bood het een goede mogelijkheid om Amsterdam meer allure te geven.

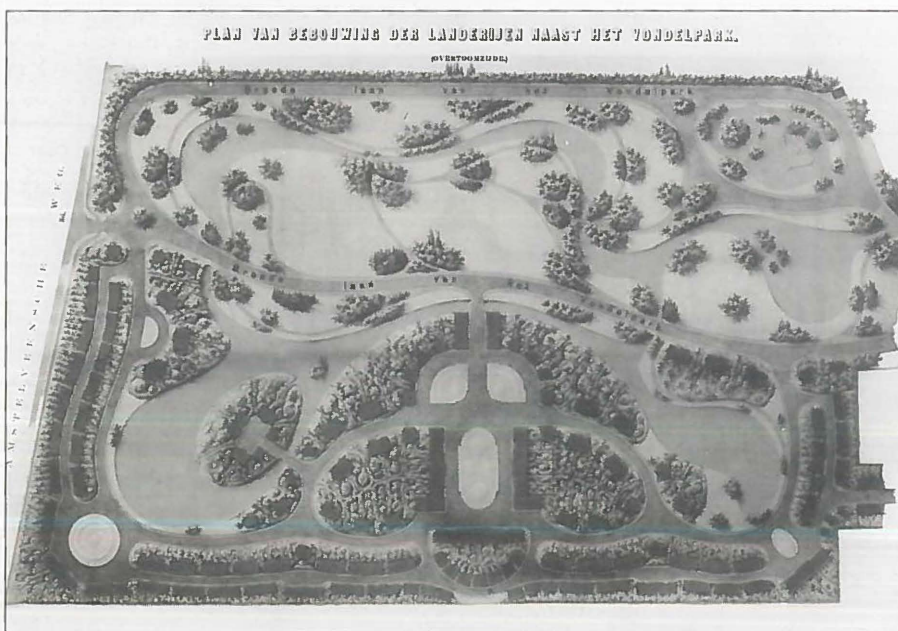
SIERAAD DER STAD

Tijdens een uitgebreide rondreis door Europa had Sarphati kennis gemaakt met steden die veel zorg en aandacht besteedden aan de vormgeving van gebouwen en openbare ruimte, waardoor het er prettig toeven was. Voorbeelden hiervan waren Parijs, Londen, Hamburg en Brussel. Amsterdam stak hierbij erg mager af, hetgeen door Sarphati ten zeerste werd betreurd: *"Naast onze heerlijk bebouwde grachten, die steeds het sieraad der stad zullen blijven, moeten nieuwe straten met fraaie parken en woonhuizen, zoals onze tijd dat eischt, worden opgetrokken."*

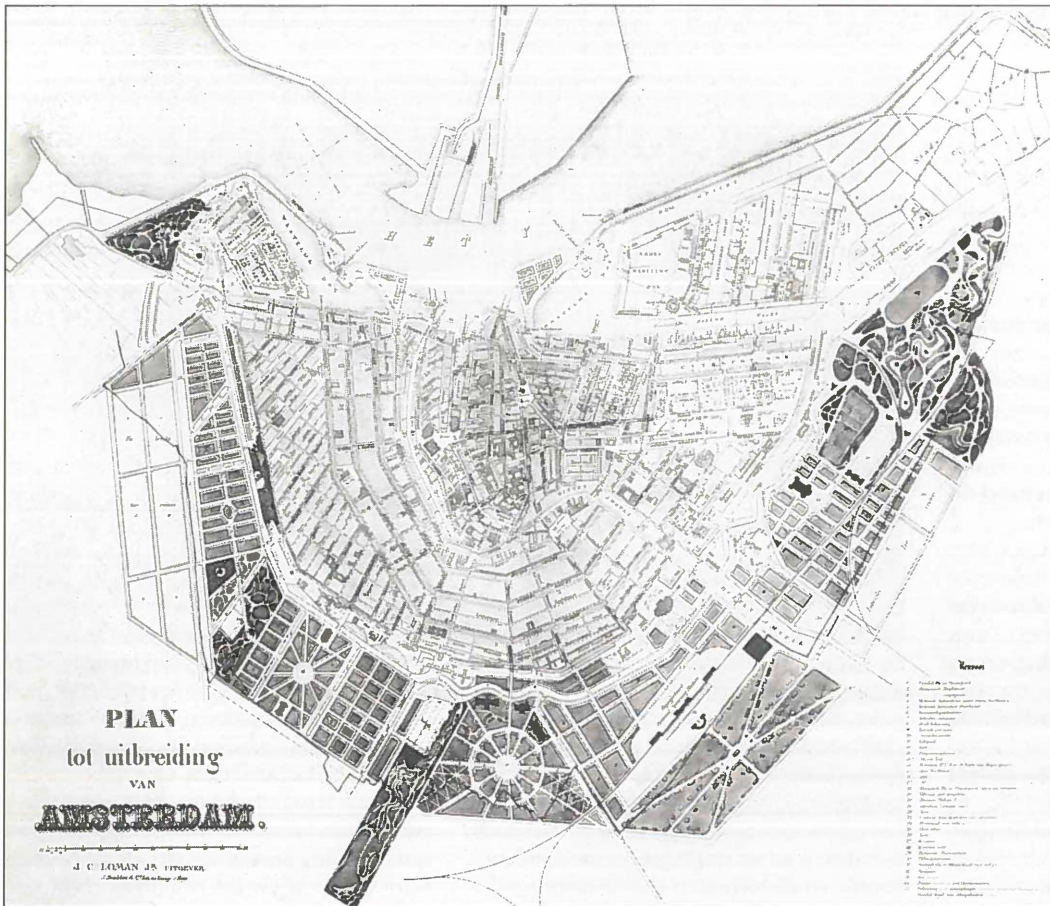
Daarom diende hij in 1860 een aanvraag in bij het gemeentebestuur om het gebied rond het in aanbouw zijnde Paleis voor Volksvlucht (de huidige locatie van de Nederlandse Bank) en een gedeelte van de Binnendijksche Buitenveldertsche Polder te mogen bebouwen. Het plangebied besloeg honderd hectare en was ingedeeld in een aantal vakken, elk met een eigen bestemming. Enkele vakken waren ingericht als woonwijk voor welgestelden, hetgeen zich vertaalde in een ruime opzet van de buurt, veel groen en een stratenpatroon in de vorm van een ster. De vormgeving van dit stratenpatroon was gebaseerd op de neo-classicistische ontwerptraditie, zoals die ook in Frankrijk veel werd gebruikt. Deze stijl werd gekenmerkt door symmetrie en orde en leek vooral bedoeld om grote indruk te maken op inwoners en bezoekers. Sarphati gaf wat architectuur betreft eveneens de voorkeur aan de neo-classicistische stijl, zoals te zien is aan het Amstelhotel, dat ontworpen is door zijn huisarchitect Cornelis van Outshoorn.

STERPATRONEN

Bij de gemeente duurde het wat langer voordat het besef doordrong dat er iets moest gebeuren. Pas in 1864 kreeg stadsingenieur Van Niftrik opdracht om een uitbreidingsplan voor de stad te ontwerpen. Het plan van Van Niftrik lag in een brede band rond de hele stad en hield geen rekening met de bestaande bebou-

Ontwerp voor een villapark naast het Vondelpark. Bron: auteur

Sterpatronen in neo-classicistische stijl kenmerken buurten voor welgestelden. Bron: auteur

wing en verkaveling. Ook Van Niftrik ontwierp speciale buurten voor de welgestelden, die zich net als bij Sarphati kenmerkten door een zeer ruime opzet en sterpatronen. Het plan van Van Niftrik werd in eerste instantie door iedereen geprezen. Men was zeer onder de indruk van de vormgeving, die net als bij het plan van Sarphati gebaseerd was op neo-classicistische vormgevingsprincipes. In dit opzicht leek hij dus door dezelfde stroming te zijn beïnvloed als Sarphati. Leek, omdat beiden nooit een woord hebben gezegd over het waarom van hun ontwerp.

LANDSCHAPSSTIJL

De parken in het uitbreidingsplan van Van Niftrik waren ontworpen in de Engelse landschapsstijl, de meest voorkomende stijl in de landschapsarchitectuur in de negentiende eeuw in Nederland.

In de loop van de negentiende eeuw werd natuur steeds vaker geassocieerd met een goede gezondheid. Door de verdichting van de steden als gevolg van de opkomende industrie en groeiende bevolking, ging men de stad als steeds benauwender ervaren en werd ontspanning in de natuur als bijzonder heilzaam beschouwd. De landschapsstijl sloot bijzonder goed aan op deze gedachtengang. De ontwerpen legden de nadruk op het natuurlijke. Zij waren asymmetrisch, met zacht glooiende grasvelden en hier en daar groepjes bomen. Door de plannen slingerden zich wegen en paden, beken en vijvers. De overtuiging dat groen goed was voor de gezondheid, was een

van de redenen voor een aantal welgestelden om de *Vereeniging tot aanleg van een Rij- en Wandelpark* op te richten. Het doel van de Vereeniging was de aanleg van een openbaar toegankelijk stadspark, dat gefinancierd zou worden met behulp van giften en opbrengsten van de verkoop van bouwpercelen rond het park. Een ander belangrijk motief voor de aanleg van het park was het vergroten van de allure van de stad Amsterdam.

VONDELPARK

Het park dat in 1867 het Vondelpark werd gedoopt, werd een groot succes. De bouwka- vels gingen als warme broodjes over de toon- bank, waardoor al snel sprake was van een nieuwe uitbreiding: de Vondelparkbuurt. Om er zeker van te zijn dat de te bouwen woningen een zekere status zouden hebben, stelde het bestuur van de (inmiddels) *Vereeniging Rij- en Wandelpark* allerlei eisen aan het ontwerp van de woning en de ligging daarvan op de kavel. Hierdoor werd het voor speculanten onmogelijk om er arbeiderswoningen te bouwen. Deze waren volgens tijdgenoten per definitie niet mooi, omdat arbeiders geen geld hadden om voor schoonheid te betalen.

Het wonen bij het groen sprak de welgestelden zo aan, dat een aantal mensen uit het bestuur van de *Vereeniging* in 1874 besloot een gebied grenzend aan het Vondelpark te kopen, om daar een echt villapark te ontwikkelen. De villa's zouden in het park komen te liggen en niet aan de rand, zoals het geval was bij het Vondelpark. In andere steden hadden dit soort

villaparken inmiddels al veel succes. Een voorbeeld hiervan was het Willemspark in Den Haag, dat door vele Amsterdammers als voorbeeld van het ideale woonmilieu voor welgestelden werd genoemd.

Het Amsterdamse park werd ook Willemspark genoemd en het ontwerp werd net als voor het Vondelpark gemaakt door J.D. Zocher jr., die het in samenhang met het Vondelpark ontwierp. De villa's stonden aan breed opgezette straten, en werden aan alle kanten omgeven door groen. Door het Willemspark maar één verbinding met het Vondelpark te geven, werd duidelijk gemaakt dat dit park niet voor iedereen toegankelijk was.

SUBURBANISATIE

De vraag naar dure woningen nam op dat moment echter snel af, waardoor het lang duurde voordat de eerste woning in het Willemspark werd gebouwd. De suburbanisatie was op gang gekomen, waardoor Amsterdam nu moest concurreren met de bossen en duinen van respectievelijk 't Gooi en Kenne-

merland, iets dat duidelijk niet lukte. Naast de hoge waardering die men had voor deze landschappen, waren de kosten van de aankoop van de grond en de bouw van een villa zo gering in vergelijking met Amsterdam, dat men er het forenzen naar Amsterdam voor over had. Toch hadden de speculanten en revolutiebouwers geen moeite met het afzetten van hun woningen. De vraag naar woningen in de hogere arbeiders- en middenklasse was zo groot, dat iedere woning onmiddellijk verhuurd kon worden. Om een zo groot mogelijke winst te kunnen behalen, hadden de speculanten de gemeente zover gekregen om het laatste uitbreidingsplan van stadsingenieur Kalff aan te passen aan hun wensen en de woningdichtheid zo hoog mogelijk te maken. De gemeente werkte hier aan mee, in de overtuiging dat zij als liberale organisatie verplicht was de werking van de vrije markt te stimuleren. Hierdoor schoten de arbeiderswijken uit de grond.

Gebrek aan geld bij de gemeente en bij de inwoners maakte het onmogelijk om op grote schaal indrukwekkende woonbuurten en gebouwen neer te zetten. Uiteindelijk vond slechts een klein deel van de geplande imagoverbetering van Amsterdam plaats.

* De auteur is afgestudeerd in de richting Geografie van Stad en Platteland aan de Universiteit van Amsterdam en werkzaam bij bureau Middelkoop te Heemstede. Dit artikel is gebaseerd op haar doctoraalscriptie *'t Is niet de tijd der Paleizen...; stadsuitbreiding in Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw.*